

**ПРИВЛАСНЕННЯ ТЕРМІНАЛЬНИХ І ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ
ЦІННОСТЕЙ ЯК ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
ДИТИНИ-ДОШКІЛЬНИКА В УМОВАХ СІМ'Ї**

Токарева Л.Д.

**молодший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України**

У статті висвітлено проблему становлення ціннісних орієнтацій дитини-дошкільника як соціального розвитку особистості. Показано, що саме сім'я є головним джерелом її ціннісних орієнтацій. Автор звернула увагу на дошкільний вік, що виступає особливим виміром для розуміння сутнісної природи та умов формування цінностей. Окреслено структурні компоненти моральних цінностей, а також показано специфіку прояву термінальних і інструментальних цінностей дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї. Подано таблиці ієрархії ціннісних орієнтацій сучасних батьків, що дало змогу передбачити їх вплив на якість формування певних цінностей у дітей. Представлено ієрархію термінальних і інструментальних ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку, як пріоритетних індикаторів особистісного зростання.

Ключові слова: Ціннісні орієнтації, сім'я, дошкільник, інструментальні цінності, термінальні цінності, моральні цінності, регулююча дія.

Токарева Л.Д. Присвоение терминальных и инструментальных ценностей как процесс становления личности ребёнка-дошкольника в условиях семьи.

В статье освещена проблема становления ценностных ориентаций ребенка-дошкольника как социального развития личности. Показано, что именно семья является главным источником ее ценностных ориентаций. Автор обратила внимание на дошкольный возраст, который является особенным измерением для понимания сущностной природы и условий

формирования ценностей. Обозначены структурные компоненты нравственных ценностей, а также показана специфика проявления терминальных и инструментальных ценностей детей старшего дошкольного возраста в условиях семьи. Представлены таблицы иерархии ценностных ориентаций современных родителей, что дало возможность предвидеть их влияние на качество формирования определенных ценностей у детей. Представлена иерархия терминальных и инструментальных ценностей детей старшего дошкольного возраста, как приоритетных индикаторов личностного роста.

Ключевые слова: Ценностные ориентации, семья, дошкольник, инструментальные ценности, терминальные ценности, нравственные ценности, регулирующее действие.

Tokaryeva L.D. Appropriation of terminal and instrumental values as a process of formation of the personality of a preschool child in the conditions of a family.

The article deals with the problem of formation of value orientations of the preschool child as a factor of social development of the individual. It is shown that the family is the main source of value orientations. It is proved that it is precisely in the preschool age that the formation of values is a special measure for understanding the essential nature of the child's characteristics. The structural components of moral values are outlined and the specifics of the manifestation of terminal and instrumental values of children of the senior preschool age in the conditions of the family are shown. The table of the hierarchy of value orientations of modern parents is given, which allows to predict their influence on the quality of the formation of certain values in children.

Key words: value orientations, family, preschooler, instrumental values, terminal values, moral values, regulatory action.

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Проблема формування ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку набуває винятково важливого значення. Ціннісні орієнтації, по суті, основа всієї

багатогранної системи виховання, стрижень в системі гармонійного розвитку особистості. Актуальність специфіки становлення ціннісних орієнтацій у життєдіяльності дитини підкреслено фактором підвищеної уваги дорослих до інтелектуального розвитку дітей на противагу формування гармонійно розвиненої, духовно багатой особистості дитини. Сьогодні в освітньому соціопросторі спостерігаємо пріоритет навчання над вихованням, помічаємо деяке зневажливе ставлення до ігрової діяльності, як провідного виду діяльності дошкільника.

Деформація ціннісних орієнтирів може виступати фактором загрози повноцінного психічного розвитку дитини і потребує цілеспрямованих зусиль у формуванні адекватної психологічної атмосфери навколо дитинства з метою посилення взаємодії сімейного осередку з іншими осередками соціопростору.

Розвиток особистості здійснюється переважно в сім'ї, засвідчують Котирло В.К., Кулачківська С.Є., Тищенко С.П., Ладивір С.О., Піроженко Т.О., Карабаєва І.І., Карасьова К.В., Соловйова Л.І. Токарева Л.Д. та ін. Кожна сім'я має свій «код», свій досвід, свої установки, у кожній свої переконання та ідеали, оцінки і ціннісні орієнтири, у кожній свої стиль взаємин з оточуючими і близькими. Тобто, можна сказати, що ієрархію цінностей дитина – дошкільник завжди переймає від найближчих дорослих. «Місія» дорослого в сім'ї – бути транслятором, організатором процесу залучення дитини до світу людей та бути посередником між дитиною і суспільством.

Мета статті. Дослідити особливості ієрархії ціннісних орієнтацій сучасних батьків, що дасть змогу означити їх вплив на якість формування певних ціннісних орієнтирів у дітей. Визначити ієрархію термінальних і інструментальних ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку, як пріоритетних індикаторів особистісного зростання та окреслити психологічні особливості процесу становлення цінностей дошкільника в умовах сім'ї.

Аналіз досліджень і публікацій та виклад основного матеріалу статті. Сім'я – головне джерело ціннісних орієнтацій дитини. Саме тут формується і розвивається особистість людини, закладаються основи майбутнього світогляду, система поглядів на світ, на явища навколишнього життя, свідчать психологи Котирло В.К., Кулачківська С.Є., Карабаєва І.І., Карасьова К.В., Ладивір С.О., Піроженко Т.О., Соловйова Л.І. Токарева Л.Д., Федорчук О.І., Хартман О.Ю. та ін. Саме сім'ю вони вважають найвищою цінністю на Землі, яка робить життя кожної людини щасливою і повноцінною.

Вищезгадані науковці зазначають, що система ціннісних орієнтацій виступає важливим регулятором поведінки та морального вибору соціальних цінностей дошкільника. Регуляторами поведінки слугують слова, дії, вчинки батьків. І як важливо дорослим усвідомлювати, що стоїть за їх словами, діями, вчинками, що саме завдяки ним у дитини формується моральні цінності, моральна свідомість дитини, її моральні почуття.

Нам видається значимим, що формування ціннісних орієнтацій починається вже з дошкільного віку. Саме в цьому віці виникають соціальні норми поведінки: уміння домовлятися, поступатися, погоджувати свої інтереси з інтересами інших, справедливо ставитися до успіхів чи невдач, приходити на допомогу іншим. Орієнтація на дошкільний вік, базується на наукових працях сучасних психологів Котирло В.К., Кулачківської С.Є., Ладивір С.О., Мухіної В.С. Піроженко Т.О., Карабаєвої І.І., Карасьової К.В., Соловйової Л.І., Токаревої Л.Д. та ін., що надають особливого значення дошкільному періоду в становленні особистості і її змістових, смислових і ціннісних компонентів. В роботах цих науковців підкреслюється надзвичайне значення дошкільного віку як періоду фактичного становлення особистості дитини. Це унікальний період за своєю значимістю в житті людини, наголошують вони, час розвитку пізнавальних здібностей, активного пізнання навколишнього світу, сенсу людських відносин, усвідомлення себе у системі предметного і соціального світу. І, дійсно, дошкільне дитинство –

це період найбільш інтенсивного засвоєння моральних взірців, народження моральної регуляції поведінки на основі виникнення ієрархії мотивів поведінки. Проте, ще не сформований самоконтроль, саморегуляція, і тому імпульсивність поведінки дитини переважає, поступово згасаючи до кінця дошкільного віку.

Повноцінне формування цих цінностей – найважливіша умова того як дитина успішно увійде в шкільне життя і успішно навчатиметься в наступні роки.

Учасниками нашого експериментального дослідження були дорослі – батьки середній вік яких 32 – 42 років та їх діти 6 – 7 річного віку, старші дошкільники, які відвідують дитячий садок № 650, Солом'янського району м. Києва. Кількість дорослих (батьків) – 19 осіб і 20 дітей названого дитячого садка.

На даному етапі дослідження робота була спрямована на діагностику ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку за «Експрес діагностикою ціннісних орієнтацій дошкільника» [1]. Зміст вибраних нами ціннісних орієнтацій визначався за двома класами цінностей: цінності-блага та цінності-регламенти. Згідно з теорією Рокіча існують два типи цінностей: термінальні та інструментальні. *Термінальні цінності* (цінності – цілі) — це певні кінцеві цілі, на досягнення яких людина спрямовує свою діяльність, те до чого вона прагне в майбутньому. Вони вказують на те, що для неї є особливо важливим, значимим, цінним. *Інструментальні цінності* (цінності-засоби). – засоби які обирає людина для досягнення життєвих цілей і які виступають в якості інструмента, за допомогою якого можна реалізувати життєві перспективи. В якості інструментальних цінностей зазвичай розглядаються особистісні риси, що допомагають людині у досягненні певних цілей в житті. Запропоновані нами термінальні і інструментальні цінності і представлятимуть «поле цінностей» сучасного дошкільника.

«Поле цінностей» старшого дошкільника дає можливість дорослому вчасно з'ясувати, побачити рівень сформованості у дітей ціннісних

орієнтирів та оцінити рівень регулятивної дії ціннісних орієнтацій у поведінці і спілкуванні з дорослими та однолітками. Проаналізувавши і побудувавши модель «поля цінностей» дітей старшого дошкільного віку, ми дійшли висновку, що старші дошкільники вже мають деяке уявлення про загальнолюдські цінності, про сімейні цінності і мораль, про етичні категорії тощо. Так виглядає «поле цінностей» старшого дошкільника (табл. 1).

Таблиця 1

<i>Поле цінностей старшого дошкільника</i>					
<i>Близьке «поле цінностей»</i>		<i>Віддалене «поле цінностей»</i>		<i>Далеке «поле цінностей»</i>	
Сім'я	85%	Сміливість Гроші Краса природи	55%	Зовнішня краса – 30% Допитливість – 30%	30%
Здоров'я, Наполегливість	80%	Впевненість	45%	Співпереживання Творчість	25%
Самостійність	65%	Краса техніки Щастя	40%	Краса мистецтва	20%
		Цілеспрямованість Дружба	35%		

Проведена нами «Експрес – діагностика ціннісних орієнтацій у дітей 6 – 7 річного віку» надала нам матеріал для аналізу «поля цінностей» старшого дошкільника. Показовими виявилися результати про «найближче поле», в яке діти на перше місце поставили сім'ю, сімейне щастя як ціннісний орієнтир. Сім'ю, як цінність обрали 85% опитаних дітей. Сім'я для дитини це все. Це і любов, і захист, це свято і радість, це теплі мамині руки і сильні руки тата, це дозвілля і довірливі бесіди, це спілкування і ігри, це щастя і задоволення, і багато чого іншого. І для дитини дошкільника це дуже важливо і цінно. Характерною ознакою в хороших сім'ях, за нашими спостереженнями були виявлені деякі сімейні традиції: спільна вечеря, спільні ігри, частіше всього настільні, читання вголос, різні подорожі (до одного тижня) або подорожі вихідного дня тощо. В розмові з дітьми «про сім'ю» як цінність, з'ясували, що вони люблять розповідати про свою сім'ю, ділитися про самі щасливі моменти, іноді фантазуючи про цікаве, насичене життя і дозвілля у ній. В їх бажаннях сім'я і є щастям. Щастя бачити своїх батьків частіше, не

зклопотаних, грайливих, з хорошим настроєм, більше часу приділяти, якимось спільними справами і просто бути разом. Термінальні цінності такі як «сім'я», «щастя», «любов», «дружба», «творчість» є дуже важливими орієнтирами, бо вся атмосфера сім'ї, всі відносини батьків і дітей будуються саме на цих почуттях. І старший дошкільник вже вміє це відчути.

«Здоров'я», як цінність обрали 80% опитаних дошкільників, це говорить про те, що в сім'ї відбувається певна робота та необхідні дії і заходи по формуванню у них здорового способу життя. Більшість дітей орієнтується в тому, що здоров'я це велике багатство і в колі сім'ї пов'язують ці дві цінності разом, «сім'я» і «здоров'я», ставлячи в один ряд. В ціннісне поняття «здоров'я» діти вкладають хороши настрої, щасливе життя, вважаючи це основою хорошого здоров'я, знають і можуть, навіть, поділитися рецептами щоб бути здоровими і не хворіти.

65% досліджуваних дітей віддають перевагу такій цінності як «самотійність». Логіка дослідження свідчить нам про те, що саме ця група батьків надає особливої можливості дитині проявити себе в різних справах у сімейному колі. Надають можливість самій дитині ставити цілі і самій їх досягати, а це велике благо і щастя для неї. Тут можна сказати, що цінність «самотійність» крокує поряд з цінністю «щастя», «творчість» і «радість». За нашими міркуваннями, коли дитина робить щось самотійно, вона застосовує і свої творчі сили, від творення своїми руками і діями – вона стає дуже щасливою. а це є самим важливим для її повноцінного, всебічного розвитку та підготовки до її майбутніх звершень. Тут важливо наголосити дорослим, що переживання радості і щастя в сім'ї приходить завжди на допомогу батькам в будь – яких складних ситуаціях. Але зробити дітей щасливими можуть тільки щасливі батьки.

Особливий акцент хочемо зробити на «найближче поле» інструментальних цінностей вибраних дошкільниками, таких як «наполегливість» вибір дітьми 80% і «самотійність» 65% та подивитись на це трохи з іншої точки зору. Порівнюючи вибір цих цінностей з контрольною

групою, означені цінності займали другу і навіть третю позицію «віддаленого» і «далекого поля». Ця інформація нас здивувала, в чому ж криється така різниця? Висновок нам допомогли зрозуміти і пояснити батьки в приватних бесідах. Такий високий відсоток інструментальних цінностей як «наполегливість» і «самостійність», які в перших наших дослідженнях «пасли задніх» повністю залежав від постаті вихователя, його педагогічної майстерності і настанов, певних, спрямованих форм роботи з батьками і дій самих батьків, що прислухалися до фахових порад вихователя. Свідчення батьків допомогли нам зрозуміти, що одним із пріоритетних завдань поставлених вихователем і батьками була спільна мета: підготовка дошкільника до школи, яка могла бути здійснена через навчання дітей вдумливо читати і обмірковувати прочитане. І, дякуючи, можливо, саме цим цінностям, «наполегливості» і «самостійності», «працелюбності», які були пріоритетними у дошкільників цієї референтної групи, діти добилися значних результатів, майже всі діти під кінець навчального року у дитячому садку добре читали. Читали, наприклад, оповідання по черзі у вільний від занять час і з першого разу могли переповідати прочитане.

Важливо зазначити, що цінності, які опинилися у «віддаленому полі» це не менш значимі і важливі цінності, варто сказати, що це – структурний резерв, і опинилися вони у «віддаленому полі» з різних причин, але вони можуть переміщатися, переходити, як в склад «близького поля», так і на периферію «далеке поле». Все буде залежати від дій, зусиль і супроводу дорослого в сім'ї. Важливо засвідчити, що до «близького поля» цінностей увійшли ціннісні орієнтації, покликані допомогти дитині при вступі до навчання в школі. Це такі інструментальні цінності як «наполегливість», «самостійність», «впевненість», «цілеспрямованість», що вказують на формування ціннісних орієнтацій покликаних сформувати повноцінну, всебічно розвинену особистість.

Аналізуючи такі термінальні цінності як «краса природи», «краса техніки», «краса мистецтва», «зовнішня краса», «творчість», що опинилися у

«віддаленому» і «далекому полі» ми зрозуміли те, що саме дитина дошкільного віку відкрита до прекрасного і з роками ця якість може бути втраченою, і те що згаяно в дитинстві в естетичному плані, з віком наздогнати буде складно. Бо естетичні цінності є складовою частиною духовної культури людини, і чим раніше дитина усотує світ природи, мистецтва, краси, тим вище і прекрасніше буде її духовний світ. Ці почуття краси, якимось невідомими шляхами пов'язані з моральною красою людини. Зважаючи на це, психологи вважають, що усотування цінностей дітей розпочинається із збудженням в них добрих почуттів. Саме емоції, почуття забарвлюють наше життя різними кольорами, дають можливість нам радіти, дарувати радість іншим і сприймати її, любити і ненавидіти, страждати і співпереживати. Саме, дякуючи емоціям наголошував Сухомлинський В.А. зміцнюється воля, розум, формується ставлення до себе, до природи, до праці, до інших людей. Завдячуючи їм людина стає більш цікавою і оригінальною. І це під силу робити будь – яким батькам.

Особливу увагу дорослого слід зацентувати на такій цінності як «творчість», яка з роками у багатьох дітей починає згасати, а причина криється частіше за все у збідненій атмосфері сім'ї, її інтелектуальному і емоційному потенціалі, її естетичних вподобаннях. І, якщо, дорослий не дасть дитині розвивати її творчу уяву в іграх та в різних видах діяльності, то вона і в навчанні не проявить видумки і кмітливості, допитливості і зацікавленості.

Підсумовуючи результати «Експрес-діагностики ціннісних орієнтацій» обстеженої групи дітей можна відмітити, що діти даної старшої групи віддають перевагу таким цінностям як: «сім'я», «здоров'я», «наполегливість», «самостійність» – «близьке поле». У «віддаленому полі», у структурному резерві, опинилися такі ціннісні поняття як: «сміливість», «гроші», «краса природи», «впевненість», «краса техніки», «щастя», «цілеспрямованість», «дружба», вони виявилися для неї менш вживаними, менш зрозумілими і викликали деякі труднощі в поясненні. Варто загострити

увагу дорослих на тому, що при більш детальній бесіді, при достатній кількості навідних і допоміжних запитань діти можуть показати кращі результати. Неважко зрозуміти, що при активній позиції і певних діях дорослих цей резерв може з легкістю переміститись у «близьке поле». А саму нижчу позицію, «далеке поле», займають такі ціннісні поняття як: «зовнішня краса», «допитливість», «співпереживання», «творчість», «краса мистецтва». Загалом, «близьке» і «віддалене поле» зайняли, якраз, ціннісні орієнтації, покликані в першу чергу, допомогти дитині в її вступі та навчанні в школі.

Отримане нами «поле цінностей» дитини дошкільного віку надало нам тему для роздумів, з приводу того, як часто батьки у сім'ї обговорюють, пояснюють, розмірковують про означені нами термінальні і інструментальні цінності. Відповіді батьків представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

<i>Оцінка обговорень і пояснень термінальних і інструментальних цінностей старших дошкільників</i>					
	<i>завжди</i>	<i>часто</i>	<i>рідко</i>	<i>інколи</i>	<i>ніколи</i>
Сім'я	50	44,4	22,2		
Щастя	50	27.8	22.22		
Здоров'я	38.9	55.6	5.56		
Дружба	33.33	55.56	11.11		
Краса природи	16.67	50	22.22	11.11	
Краса мистецтва	5.56	27.78	38.89	22.22	
Краса техніки	5.56	27.78	22.22	38.89	
Зовнішня краса	16.67	55.56	11.11	5.56	11.11
Гроші	16.67	50	22.22	11.11	
Творчість	11.11	55.56	22.22	11.11	
Співпереживання	22.22	55.56	22.22		
Самостійність	22.22	77.78			
Допитливість	22.22	44.44	22.22	5.56	5.56
Цілеспрямованість	11.11	77.78	5.56	5.56	

Впевненість	16.67	77.78	5.56		
Сміливість	27.78	61.11	5.56	5.56	
Наполегливість	16.67	72.22		5.56	5.56

З таблиці 2 видно, наскільки часто батьки пояснюють дитині, обговорюють, розповідають, діляться з нею змістовою наповненістю цінностей, насичуючи їх певними діями і вчинками разом і порізно. Оцінюючи запропоновані цінності батькам потрібно було дати оцінку обговорень і пояснень з дітьми термінальних і інструментальних цінностей старших дошкільників *«завжди»*, *«часто»*, *«рідко»*, *«інколи»*, *«ніколи»*. Нам було важливо описати демонстрацію цих цінностей з двох позицій: демонструє *«завжди»* і *«часто»*.

Самими обміркованими термінальними цінностями, з позначкою *«завжди»* батьки означили такі цінності: «сім'я» і «щастя» – по 50%, «здоров'я» – 38,8%, «дружба» – 33,33%, «краса природи», «зовнішня краса», «гроші» по 16,67%, «творчість» 11,11% і «краса мистецтва» та «краса техніки» по 5,56%. Серед інструментальних цінностей дорослі виділили – «сміливість» – 27,78%, «співпереживання», «самостійність», «допитливість» – по 22,22%, «впевненість», «наполегливість» по 16,67%, «цілеспрямованість» – 11,11%. Непогані результати для батьків і є можливість, є «простір» над чим працювати. Особливо хочеться звернути увагу дорослих на таку цінність як дитяча «дружба», яка є однією з форм міжособистісних відносин, що базується на особистій симпатії і прихильності, на єдності поглядів і інтересів, проявляється в спілкуванні, взаємодопомозі та взаємній підтримці. В даній референтній, групі «дружба» опинилася не на високому щаблі, не в «близькому колі» і це на сьогодні повинно викликати хвилювання батьків. Вони повинні бути в курсі справ, що категорія дружби, дружніх стосунків, обов'язково спирається на спілкування з однолітками У спільній діяльності дітей повсякчас виникають ситуації, що вимагають узгодження своїх дій з діями інших, прояву доброзичливого ставлення до однолітків, уміння

відмовитися від особистих бажань заради досягнення спільної мети. Батькам важливо знати, що в дошкільному віці можна виховувати, формувати, розвивати в дітях відповідальність за власну поведінку, дисциплінованість, організованість, почуття товарищескості, взаємодопомоги, вміння виявляти співчуття, доброзичливість – усі ті якості, без яких неможливо сформувати почуття колективізму та взаємодопомоги.

Якщо взяти обговорення і пояснення термінальних і інструментальних цінностей старших дошкільників про які вони говорять *«часто»*, то дані виглядають наступним чином: Термінальні цінності – «зовнішня краса», «здоров'я» і «дружба», «творчість» по 55.56%. «Гроші» і «краса природи» – по 50%, «сім'я» – 44.4%, «щастя», «краса мистецтва», «краса техніки» – по 27.78%.

З приводу інструментальних цінностей – батьки *«часто»* розмовляють з дітьми про такі ціннісні як: «цілеспрямованість», «самостійність», «впевненість» – по 77.78%, «наполегливість» – 72.22%, «сміливість» – 61.11%, «співпереживання» – 55.56%, «допитливість» – 44.44%. Наразі хочемо сказати, що оцінювання батьками обговорень і пояснень цінностей старшого дошкільника виглядає на досить високому рівні. Але батькам завжди є до чого прагнути, щоб ці ціннісні орієнтири з позначкою *«часто»* обговорюваних з батьками, перейшли до розряду *«завжди»*. Важливо зазначити, що всі перелічені цінності грають надважливу роль у підготовці дошкільника до навчання в школі.

Варто відзначити, що про які б термінальні цінності не йшла мова: «сім'я», «щастя», «здоров'я», «дружба», «краса природи», «краса мистецтва», «краса техніки», «зовнішня краса» і навіть «гроші» – всі ці ціннісні поняття у дитини дошкільника супроводжуються такою цінністю як «любов». Любов з боку батьків і з боку дітей повинна виражатися не лише в поцілунках, обіймах, а й у творенні добра для найближчих людей. Дякуючи своєму арсеналу виховних заходів і засобів, досвідчені батьки, застосовують і приділяють особливу увагу формуванню у дитини любові до природи:

спільні прогулянки на природу, робота на присадибних ділянках, вирощування квітів та інших рослин, догляд за тваринами стимулює становлення почуття любові до всього живого, що потребує допомоги і захисту з боку людини. Дорослим важливо усвідомити, що людина, яка не має добрих почуттів до природи, за звичай не буває доброю і люблячою до людей. На рівень з цінністю «любов», психологи ставлять важливість формування таких цінностей як «благородство», «людяність» і «почуття відповідальності». Так, Воронцов Д.Д. зазначає, що благородний, не зможе ні вкрасти, ні вбити, ні принизити, ні образити, не обляяти, це ж торкається цінності «людяність». Така цінність як «людяність» починається там, де людина робить щось для інших.

Логіка викладу експериментального матеріалу говорить нам, що при правильному формуванні ціннісних орієнтирів у старшого дошкільника з'являються вищі соціальні почуття – співчуття, співпереживання, любов не тільки до близьких, але і до більш широкого кола людей. І проявляється така цінність у різних дітей дошкільного віку неоднаково. Це пов'язано з індивідуальними особливостями вищої нервової діяльності і характером виховання в сім'ї. Почуття, симпатії, співчуття у дитини дошкільника не розвиваються самі по собі. Їх треба активно розвивати і формувати і в цьому випадку приклад дорослого є завжди найкращим засобом. Якщо батьки будуть цілеспрямовано формувати ціннісні почуття чуйності, людяності, співчутливості по відношенню до всього живого: до тварин, до рослин тощо, то вони згодом будуть перенесені і на ровесників і на близьких людей.

В наступній таблиці 3 представлена оцінка демонстрації термінальних і інструментальних цінностей старших дошкільників в різних видах діяльності. Нам було важливо дізнатися як дитина демонструє розуміння цінностей, поданих в таблиці, та керується ними у поведінці і спілкуванні з дорослими та однолітками.

<i>Оцінка демонстрації термінальних і інструментальних цінностей старших дошкільників в різних видах діяльності.</i>					
	<i>Завжди</i>	<i>часто</i>	<i>рідко</i>	<i>інколи</i>	<i>ніколи</i>
Сім'я	38.89	50	11.11		
Щастя	16.67	61.11	16.67	5.56	
Здоров'я	11.11	50	22.22	11.11	5.56
Дружба	22.22	61.11	5.56	11.11	
Краса природи	11.11	38.89	27.78	22.22	
Краса мистецтва		38.89	22.22	38.89	
Краса техніки	33.33	27.78	27.78	11.11	
Зовнішня краса	5.56	61.11	16.67	5.56	11.11
Гроші	5.56	38.89	33.33	22.22	
Творчість	5.56	72.22	16.67	5.56	
Співпереживання	16.67	55.56	16.67	22.22	
Самостійність	5.56	55.56	38.89		
Допитливість	33.33	61.11	5.56		
Цілеспрямованість	11.11	38.89	38.89		
Впевненість	11.11	33.33	55.56		
Сміливість	11.11	61.11	22.22	5.56	
Наполегливість	5.56	77.78	16.67		

З таблиці 3 видно, як батьки оцінили демонстрацію термінальних і інструментальних цінностей своїх дітей, старших дошкільників. Оцінюючи запропоновані цінності батькам потрібно було дати оцінку того, як їх дитина демонструє певні цінності в різних видах діяльності: «завжди», «часто», «рідко», «інколи», «ніколи». Нам було важливо охарактеризувати демонстрацію цих цінностей з двох позицій: демонструє «завжди» і «часто». Отож, дані свідчать, що діти проявляють і демонструють «завжди» такі термінальні цінності як «сім'я» – 38.89%, «краса техніки» – 33.33%,

«дружба» – 22.22%, «щастя» – 16.67%, «здоров'я», «краса природи» по 11.11%, «гроші», «зовнішня краса» по 5.56%. Відповіді з приводу інструментальних цінностей, які діти проявляють *«завжди»* в різних видах діяльності виявились такими: «допитливість» – 33.33%, «співпереживання» – 16.67%, «цілеспрямованість», «впевненість», «сміливість» – по 11.11%, «самостійність», «наполегливість» по – 5.56%. На другій позиції стоїть позиція *«часто»*. В таблиці відображено як діти демонструють цінності в різних видах діяльності, а дорослі їх оцінюють. Як оцінили батьки демонстрацію цінностей своїх дітей в різних видах діяльності. Діти проявляють і демонструють *«часто»* такі термінальні цінності як «творчість» – 72.22%, «щастя», «дружба», «зовнішня краса» – по 61.11%, «сім'я», «здоров'я» по – 50%, «краса природи», «краса мистецтва», «гроші» по – 38.89%, «краса техніки» – 27.78%. Щодо інструментальних цінностей, то діти демонструють їх у різних видах діяльності в таких цифрах, як «наполегливість» – 77.78%, «допитливість», «сміливість» по – 61.11%, «співпереживання», «самостійність» – по 55.56%, «цілеспрямованість» – 38.89%, «впевненість» – 33.33%. Цифри говорять самі за себе, це хороший старт, хороший результат, коли дорослі *«часто»* звертають увагу на ці «цінності – засоби» дитини дошкільника, які згодом, допоможуть їй у досягненні певних життєвих цілей і за допомогою яких вона зможе реалізувати свої перспективи.

Підбиваючи підсумок, можна побачити, що всі перелічені цінності, і кожна цінність сама по собі та всі цінності разом, поєднані однією низкою. Так, наприклад, яке може бути щастя без сім'ї, або сім'я без турботи про здоров'я кожного із її членів, або сім'я без дружби і краси природи, на якій любить проводити своє дозвілля і «хобі» сім'я. Захопленість дорослих і дітей технікою або витворами мистецтва також надають стосункам цінних позитивних емоцій та моментів щастя. Неважко зрозуміти, що всі ці цінності як повітря супроводжують сім'ю і надають їй своєї духовності, особливості і «шарму». Духовні джерела сім'ї якраз і побудовані на дружбі,

спілкуванні з природою і з близькими, на спільному родинному співі і на спільній справі, на читанні книжок разом тощо. Дійсно, важливе місце зайняли ціннісні орієнтації, покликані допомогти дитині в її вступі та навчанні в школі. Окрім перелічених цінностей важливе місце займають такі ціннісні орієнтири як «прагнення до знань», «цікаві заняття». Крім того, старші дошкільнята, відмічали і ставили на пріоритетні місця такі цінності як «освіченість» і «вихованість», що вказує на формування ціннісних орієнтацій покликаних сформувати гармонійну, всебічно розвинену особистість.

А тепер, доречно було б подивитись на особливості ієрархії ціннісних орієнтацій сучасних батьків, що дасть змогу передбачити вплив їх на якість формування певних ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку. Спершу ніж проводити опитування за методикою М. Рокича, з батьками була проведена бесіда, яка стосувалася визначених нами термінальних і інструментальних цінностей. В індивідуальних бесідах, коли не було потреби письмово залишити якусь інформацію, батьки, з більшою відвертістю, ділились своїми здобутками. Результат аналізу бесіди виявив, що у більшості батьків домінують цінності, спрямовані на досягнення високого матеріального становища. Але, зазначимо, не всі батьки у змозі спрямувати життя своїх дітей до певної мети і допомогти їм досягти її та надати своїм дітям у життєву подорож надбання набагато цінніше, ніж просто матеріальне багатство. Зосередженість батьків на накопиченні багатства і вбачаючи у цьому смисл життя, насправді дуже збіднюють внутрішній світ своїх дітей, позбавляють їх можливості повнокровно, змістовно прожити життя. Бесіда також виявила, що пріоритетне місце у батьків займають розваги та приємне проведення часу.

Аналіз дослідження системи ціннісних орієнтацій батьків дозволив нам виявити ієрархію ціннісних орієнтацій батьків, а також дізнатись глибше про взаємини батьків і дітей у сім'ї і з'ясувати настрій і загальну атмосферу, яка переважає у сім'ї та прослідкувати деякі особливості взаємовідносин між членами родини. Виявили, що досвідчені батьки активно користуються

такими заходами і методами, які допомагають їм поліпшувати настрій у сім'ї, вдало використовують в своєму арсеналі активний відпочинок разом з сім'єю – подорожі, природа, спорт; достатньо часу приділяють всіляким іграм та забавам.

Досліджуючи особливості ієрархії ціннісних орієнтацій сучасних батьків ми спирались на підходи дослідження ціннісних орієнтацій дорослих, сформульовані М. Рокичем. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, дає можливість виявити систему ціннісних орієнтацій, що визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її ставлення до оточуючого світу, до інших людей і самої себе, основу світосприйняття і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя».

Аналіз дослідження систем ціннісних орієнтацій батьків дозволив нам виявити ієрархію ціннісних орієнтацій батьків. У процесі аналізу звернули увагу на структуру цінностей: 1 – головними цінностями або *«найближче коло»* (група стійких домінуючих цінностей, які, власне, і визначають основу ціннісної орієнтації особистості); 2 – менш значимі ціннісні орієнтації або *«віддалене коло»*, як структурний резерв (цінності середнього статусу, які можуть переміщатися як в склад «близького кола», так і на периферію; 3 – ще менш значимі – «периферія» (*«далеке коло»*), (цінності нижче середнього); та малозначимі цінності в ієрархічній структурі ціннісних орієнтацій – «хвіст» *«дуже далеке коло»* (стійка група найменш значимих цінностей). В таблиці 4, ми представили таблицю: «Ієрархії ціннісних орієнтацій сучасних батьків. Термінальні цінності». Цінності – цілі дорослого, це цілі, на досягнення яких вони спрямовують свою діяльність та вказують на те, що для них є особливо важливим, значимим і цінним.

<i>Ієрархія ціннісних орієнтацій сучасних батьків.</i>			
<i>Термінальні цінності</i>			
<i>«Найближче коло»</i>	<i>«Віддалене коло», як структурного резерву</i>	<i>Цінності «периферії» «Далеке коло»</i>	<i>«Хвіст» «Дуже далеке коло»</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ «здоров'я (фізичне і психічне)», ▪ «любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)», ▪ «щасливе сімейне життя», ▪ «життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд ясне розуміння досягнуті життєвим досвідом)» ▪ «матеріальна забезпеченість життя», тобто цінності, які належать до загальнолюдських цінностей особистого щастя. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ «пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку)», ▪ «активне діяльне життя (повнота і емоційна насиченість життя)», ▪ «цікава робота», «розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення)», ▪ «впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)», ▪ «наявність хороших і вірних друзів» котрі умовно можна позначити як цінності соціальної взаємодії. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ «розваги (життя повне задоволень, розваг, приємного проведення часу, відсутність обов'язків)», ▪ «краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)», ▪ «свобода (самостійність, незалежність в судженнях і вчинках)», ▪ «творчість (можливість творчої діяльності)», котрі можна віднести до цінностей індивідуальної самореалізації. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ «щастя інших (добробут, розвиток і удосконалення інших людей)», ▪ «впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)», ▪ «продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)», ▪ «суспільне визнання (повага оточуючих, колективу)».

З таблиці 4 видно, що, до «найближчого кола» серед термінальних цінностей батьки вибрали такі цінності: «здоров'я», «любов», «життєва мудрість», «матеріальна забезпеченість життя». До «віддаленого кола», як структурного резерву батьки вибрали такі цінності: «пізнання», «активне діяльне життя» «цікава робота», «впевненість у собі», «наявність хороших і вірних друзів, як цінність соціальної взаємодії» До «далекого кола» батьки віднесли такі цінності: «розваги», «краса природи і мистецтва»,

«самостійність», «незалежність в судженнях», «творчість». Всі останні опинилися в «дуже далекому колі».

Які ж засоби обирають батьки для досягнення своїх життєвих цілей представлено в таблиці 5. Які особистісні риси допомагають дорослому у досягненні певних цілей в житті?

Таблиця 5

<i>Ієрархія ціннісних орієнтацій сучасних батьків.</i>			
<i>Інструментальні цінності</i>			
<i>«Найближче коло» Інструментальних цінностей</i>	<i>«Віддалене коло», як структурний резерв</i>	<i>Цінності «периферії» «Далеке коло»</i>	<i>«Хвіст» «Дуже далеке коло»</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ «освіченість (широта знань, висока загальна культура)», ▪ «відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати своє слово)», ▪ «чесність (правдивість, щирість)», ▪ «раціоналізм (уміння розсудливо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)», ▪ «вихованість (добрі манери)». 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ «чуйність», ▪ «ефективність у справах (працелюбність, продуктивність в роботі)», ▪ «сміливість у відстоюванні своїх поглядів», ▪ «тверда воля (уміння настоювати на своєму, не відступати перед труднощами», ▪ «терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки)». 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ «високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)», ▪ «незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)», ▪ «акуратність», ▪ «широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інакші смаки і звички». 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ «життєрадісність», ▪ «непримиримість до недоліків у себе та в інших», ▪ «старанність (дисциплінованість)», ▪ «самоконтроль (стриманість, самодисципліна)».

Дивлячись на таблицю 5 можна помітити, що батьки до «найближчого кола», серед інструментальних цінностей обирають такі цінності: «освіченість», «відповідальність», «чесність», «раціоналізм», «вихованість». До «віддаленого кола», як структурного резерву батьки вибрали такі цінності: «працелюбність», «чуйність», «сміливість», «тверда воля», «терпимість». До «далекого кола» батьки віднесли такі цінності: «високі запити до життя», «незалежність, здатність діяти рішуче», «акуратність», «широта поглядів». Всі останні опинилися в «дуже далекому колі».

Висновки. Всі ті цінності, які ми бачимо в пріоритеті у батьків – все це віддзеркалюється, відбивається на цінностях дитини-дошкільника, на його поведінці та вчинках. Звісно, якими цінностями володітимуть батьки те вони передають у спадок своїм дітям. Дитина наслідує дорослих безупинно, переймаючи їх манеру поведінки, запозичуючи у них оцінку людей, подій, речей. Саме від ціннісних орієнтацій дорослих буде залежати, якими очима бачитиме світ їх дитина. Тому специфіка становлення особистості на етапі дошкільного дитинства потребує від батьків створення соціокультурного розвивального середовища та адекватної психологічної атмосфери в процесі становлення ціннісних орієнтацій дитини. І, якщо, вчасно, на ранніх етапах становлення особистості дитини не сформувати етичні цінності і етичні почуття і відчуття, які складають основу ціннісних орієнтацій, в майбутньому це може позначатися нездатністю до глибоких ціннісних почуттів дружби, любові, співчуття тощо.

Література

1. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.-метод. посіб. /Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова та ін.; [за ред. Т.О. Піроженко]. Київ : Видавничий дім „Слово”, 2016. 248 с.
2. Токарева Л.Д. Формування ціннісних орієнтацій як чинник моральності дошкільників у сучасному соціопросторі. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко].* Київ : «Срібна Хвиля» 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 8. С. 280–298.
3. Токарева Л.Д. Специфіка прояву термінальних і інструментальних цінностей старшого дошкільника в сім'ї. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко].* Харків : КЦ ФОП Іванової М. А., 2018. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 14. С. 304–318.

References

1. Pirozhenko, T.O, Soloviova, L.I. et.al. (2016). *Tsinnisni oriyentatsiyi dytyny u doroslomu sviti [Values of the child in the adult world]*. T.O. Pirozhenko (Ed.). Kyiv : Vy`davny`chy`j Dim «Slovo». 248 s. [in Ukrainian].
2. Tokarieva L.D. (2012). Formuvannia tsinnisnykh oriyentatsii yak chynnyk moralnosti doshkilnykiv u suchasnomu sotsioprostori. [Formation of value orientations as a factor in the morality of preschoolers in contemporary social space]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine*. (Vols. IV, issue 8), (pp. 280 – 298). Kyiv : « Sribna Xvy`lya » [in Ukrainian].
3. Tokarieva L.D. (2018). Pryvlasnennia terminalnykh i instrumentalnykh tsinnostei yak protses stanovlennia osobystosti dytyny doshkilnyka v umovakh sim»i». [Application of terminal and instrumental values as the process of profession of the personality of the principal child in the conditions of the family]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine*. (Vols. IV, issue 14), (pp. 304–318). Kharkov : KCz FOP Ivanovoyi M.A. [in Ukrainian].

УДК 159.922.8

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Толмачова О.Є.

аспірант Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто становлення мотиваційної сфери молодшого школяра. Цей вік має значні резерви для розвитку особистості загалом та мотиваційної сфери зокрема. У молодших школярів існує своєрідна система потреб, яка включає в себе загальні та власне вікові потреби. Виокремлено